

ФЕНОМЕН САМОВИЗНАЧЕННЯ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Надія Скотна, доктор філософських наук,
професор кафедри практичної психології
Валентина Стець, старший викладач кафедри психології
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ФЕНОМЕН САМОВИЗНАЧЕННЯ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті аналізується проблема самовизначення особистості як основного механізму самоствердження, набуття і прояву людиною свободи. Наголошується, що сьогодні процес самовизначення молоді виступає показником становлення суб'єктності цієї соціально-демографічної групи. Головною рушійною силою цього процесу виступають ціннісні орієнтації індивіда, цілі та завдання, які він ставить перед собою.

Постановка проблеми. Самовизначення особистості є центральною ланкою у становленні індивіда в сучасному суспільстві.

Без сумніву, самовизначення – це перманентний процес, найбільша інтенсивність якого характерна для молоді.

Особливо гостро дана проблема постала у перехідних суспільствах посттоталітарного гатунку, коли виникла можливість і необхідність обирати перш за все шлях суспільства, шлях особи: світоглядні орієнтири, форми освіти, ідеологічні уподобання, філософію і стиль життя. Цікавим є те, що у філософських словниках радянської доби поняття “самовизначення” трактується передовсім стосовно окремих народів, а не людини як такої, не особистості, в повному розумінні цього слова.

Саме тому **мета статті** – аналіз самовизначення молоді з фокусуванням уваги на його змісті, складових, рушійних силах, перспективах.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши довідкову та наукову літературу, можна зафіксувати ряд понять, які у широкому значенні є синонімічними: “самовизначення”, “самототожність”, “самоідентифікація”, “самоствердження”, що стосуються особистісного вибору та становлення людини в аксіологічному вимірі. Найбільш ґрунтовне тлумачення поняття “самовизначення”, на нашу думку, подано у “Новій філософській енциклопедії”, де, зокрема, зазначається, що самовизначення – це процес і результат вибору особистістю своєї позиції, цілей і засобів самореалізації у конкретних життєвих обставинах; основний механізм набуття і прояву людиною свободи [5]. Інше трактування самовизначення особистості пропонує психологічна наука:

“Самовизначення особистості – це вибір і утвердження власної позиції у проблемних та соціально значущих ситуаціях”. У вітчизняному філософському енциклопедичному словнику поняття “самовизначення” відсутнє, але розкривається суть поняття “самоідентичність” як збереження самості явища у процесі зміни форм його існування, самототожність процесу, що розвивається [7]. При цьому процес самоідентифікації розглядається у двох аспектах. Перший полягає у тому, що людина відчуває потребу в уподібненні себе до “всіх” шляхом розчинення своєї індивідуальності у ширшому загальному ототожненні себе з ним (“Я людина”, “Я християнин”, “Я інтелігент”). В іншому аспекті ідентичність “Я” виступає як незалежність індивідів від ідентифікуючого тиску рольових алгоритмів і репресивних впливів, які виснажують цю ідентичність. Це ідентичність емансипованої суб'єктивності, що означає стабільну можливість вільного вибору та функціонує як індивідуальне самовизначення себе як унікальної істоти, яка протистоїть іншому світові [5]. Тобто другий аспект самоідентичності практично тотожний тлумаченню самовизначення особистості у вищезгаданих джерелах.

Сьогоднішній етап соціокультурної трансформації в Україні наповнює новим змістом процес самовизначення людини (тим більше молоді), надає їй специфічного, детермінованого зміненими соціально-економічними умовами характеру. Насамперед ця специфіка проявляється у тому, що сьогодні процес самовизначення молоді може виступати (та й виступає) важливим механізмом і одночасно показником становлення суб'єктності цієї соціально-демографічної групи. При цьому соціальне самовизначення молоді та вироблення

ФЕНОМЕН САМОВИЗНАЧЕННЯ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

нею адекватної сучасним умовам життєвої стратегії детермінує такий феномен молодіжної свідомості, як суб'єктна диспозиція. Варто підкреслити, що під цим поняттям слід розуміти сукупність внутрішніх властивостей або характеристик індивіда, здатних сформулювати відповідну ознаку, в даному випадку, таку інтегративну якість особистості, як її соціальна суб'єктність [2].

В умовах сучасного українського суспільства, яке, з одного боку розширює, а з іншого, істотно знижує можливості становлення соціальної суб'єктності, коректно говорити не тільки і не стільки про актуалізовану соціальну суб'єктність індивіда, скільки про його суб'єктну диспозицію. Сьогодні феномени суб'єктності насамперед проявляються у готовності молоді до активної самостійної діяльності в різних сферах соціального життя. Але кризове існування соціуму далеко не завжди надає можливості для реалізації цієї готовності. Тим не менше, ситуація соціокультурної трансформації істотним чином відображається на ціннісній свідомості молоді, роблячи більш мобільними її цінності, погляди, позиції, провокуючи самостійність, творчу активність. Усе це приводить до того, що диспозиційна суб'єктність молоді нерідко перетворюється в актуалізовану соціальну суб'єктність [4].

На наш погляд, сьогодні поняття "самовизначення" характеризує такий соціальний феномен, як ювентизація суспільства. Позначаючи процес і результат самостійного пошуку особистістю головних життєвих орієнтирів, поняття "самовизначення" передовсім відображає міру суб'єктності індивіда як його готовності і здатності до самостійної, відповідальної діяльності в економічній, політичній, ідеологічній, освітній, сімейній та інших сферах суспільного життя. Під такою готовністю слід розуміти психологічну установку особистості на активну діяльність у тій чи іншій сфері; під здатністю – знання, вміння, навички, переконання індивіда та ціннісні орієнтації, які дозволяють їй самостійно визначити та реалізувати власну життєву стратегію.

Якщо під самовизначенням особистості розуміти її вміння та здатність створювати власне життя, то головною рушійною силою цього процесу слід вважати не тільки і не стільки безпосередній вплив середовища (хоча він надзвичайно важливий), скільки ціннісні орієнтації індивіда, цілі та завдання, які він перед собою ставить. Тільки в цьому випадку ми можемо говорити про феномен самовизначення. Тобто

самовизначаючись, людина стає носієм певної системи цінностей.

Отже, самовизначення особистості, перш за все, базується на виборі системи цінностей, з якими вона себе ідентифікує і які намагається втілювати у повсякденному житті. Людина реалізує себе в акті постійного вибору, де екзистенційне і прагматичне рішення можуть не збігатися. Науковцями запропоновано концептуальну схему самовизначення особистості, що описана як рух у чотирьох значеннєвих просторах: як ситуативну поведінку, яка спрямовується обставинами (ситуативний простір), як соціальну дію, яка детермінована локальною метою (соціальний простір), як рефлексію власної діяльності та надання їй статусу "справи", яка вписується у певну культурну традицію (культурний простір), як рефлексію буття і, відповідно, рух у вічних цінностях і питаннях (екзистенційний простір). Послідовна рефлексія дій, діяльності, буття виступає у схемі як засіб самовизначення, спонуканням до якого слугує оцінювання результатів ситуативної поведінки, аналіз результатів і наслідків самостійної діяльності, встановлення обмежень на власні задуми в процесі рефлексії їх реалізації [5].

Особливе місце у самовизначенні особистості в сучасному суспільстві займають вищі цінності, які А. Маслоу називає "цінностями буття", до яких належать: істина, краса, досконалість, простота, всебічність. Ці цінності буття є найважливішими потребами (метапотребами) і вони настільки значущі для особистості, що їх пригнічення породжує певний тип патології душі, котрі утворюються. Цінності буття є сенсом життя, на думку А. Маслоу, для більшості людей [3].

Досить часто між вищеописаними чинниками самовизначення особистості виникає конфлікт на рівні окремої людини, і особливо ці суперечності загострюються у перехідних суспільствах. Скажімо, наявний соціальний простір для самовизначення особистості може не задовольнити екзистенційні або культурні вимоги людини.

В умовах стабільного розвитку соціуму джерелом цих суперечностей є конфлікт між цінностями масової та індивідуальної свідомості. В тоталітарному суспільстві особистість як пасивний об'єкт соціалізації змушена робити той чи інший вибір на основі декларованих суспільством, але не інтериоризованих нею цінностей.

Демократичне суспільство не усуває конфлікт між стереотипами масової та індивідуальної свідомості, а надає особистості більш широкі

ФЕНОМЕН САМОВИЗНАЧЕННЯ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

можливості для самостійного вибору життєвої стратегії, а також засобів її реалізації, сприяє становленню суб'єктності особистості.

Сучасне українське суспільство (уже не тоталітарне, але й не зовсім демократичне), переживаючи зміну соціокультурних стереотипів, сьогодні не може запропонувати молоді стабільної загальноприйнятої системи цінностей. Складається достатньо парадоксальна ситуація. Відсутність усталеної системи цінностей, з одного боку, ускладнює процес самовизначення особистості, з іншого, допомагає уникнути ціннісної кризи, яку досить боляче переживає старше покоління.

На жаль, у сучасних умовах, особистість певним чином втрачає культурні та ціннісні основи для самовизначення, не встигаючи переосмислювати на індивідуальному рівні нові реалії та своє місце в них. Така характеристика є актуальною передовсім для пострадянських країн (у тому числі і для України), де держава відмовилася від політики патерналізму, але патерналістська свідомість залишається широко розповсюдженою серед громадян.

Процес самовизначення особистості у суспільному просторі конкретизується також набуттям людиною певного соціального статусу. Соціальний статус є своєрідним поєднанням об'єктивних факторів (даються від народження), які не залежать від людини, і суб'єктивних чинників (набуваються у процесі життя), які особистість засвоює за власною волею, таким чином самовизначаючись. Тобто особистість через процедуру вибору намагається знайти своє місце у системі соціальних координат, орієнтуючись на свої власні цінності, можливості для самореалізації [1].

Сьогодні самовизначення молоді – це процес, у якому насамперед виробляється життєва стратегія. Мобільність в пошуках себе, яка є характерною для сучасної молоді, визначається як віковими особливостями відповідної демографічної групи, її соціально-психологічними характеристиками, так і реальною соціальною практикою. Динамічність соціальних процесів не дає можливості молоді, плануючи своє життя, артикулювати конкретні життєві події реалізації тих чи інших поставлених перед собою цілей. Ці цілі, як правило, мають стратегічний характер: отримати професію, створити сім'ю та ін. Як вважає В.І. Ярошовець, “стратегія життя полягає в способах зміни, перетворення умов, життєвих ситуацій, у відповідності з цінностями особистості” [7].

Ідеальність стратегії проявляється, по-перше,

суб'єктивно як щось унікальне та неповторне, яке виникає ситуативно, по-друге, об'єктивно, як те, що включає в себе культурно обумовлені зразки, стандарти, норми та цінності інтерналізовані індивідом у процесі соціалізації. Ціннісна обумовленість стратегічного вибору підкреслюється багатьма сучасними вченими. Неправильне рішення – може зіпсувати все життя. Цінності лежать в основі рішень, що приймаються особистістю в ситуаціях соціального вибору, беруть активну участь у формуванні внутрішньої програми її дій [6].

Формування життєвої стратегії відбувається завдяки механізмам ідентифікації. Це надзвичайно складний, поліструктурний процес, у ході якого здійснюється розпізнавання індивідом власних стратегічних орієнтирів, у тому числі цінностей, які притаманні їй як неповторній індивідуальності.

Однією з важливих передумов формування життєвої стратегії є забезпеченість особистості комплексом ресурсів і насамперед адекватною системою потреб та цінностей, які є необхідними для будівництва тих чи інших альтернатив вибору.

Сьогодні прийнято виділяти дві моделі життєвих стратегій: стратегія досягнення та стратегія виживання. При цьому варто підкреслити, що на пострадянському просторі переважає остання. Сьогодні в умовах суттєвих соціальних змін певна категорія людей (переважно старше покоління) не можуть виробити (прийняти) необхідну систему способів досягнення поставленої мети (навіть якщо це виживання). Саме тому дослідники в сучасному українському суспільстві ідентифікують групи, у яких фактично немає життєвої стратегії, навіть якщо цінності та цілі збережені.

У молодіжному середовищі подібні явища трапляються значно рідше. Очевидно, що це насамперед пов'язано віковими соціально-психологічними факторами.

На нашу думку, говорити про життєві стратегії, виходячи лише із цілей, мотивів та ціннісних орієнтацій індивіда недостатньо. Стратегічний вибір з необхідністю передбачає хоча б мінімально чітку установку на конкретні способи реалізації поставлених цілей, що є важливим елементом життєвої стратегії особистості.

Очевидно, що вибір молоддю тієї чи іншої стратегії значною мірою детермінується її соціальним досвідом, місцем у структурі суспільних відносин та ін.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо стверджувати, що проблема самовизначення особистості становить

СВОБОДА ВИБОРУ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

центральну ланку становлення індивіда у сучасному суспільстві. При цьому поняття самовизначення можна тлумачити і як процес, і як результат.

Сьогодні самовизначення молоді наповнюється новим змістом, пов'язаним з соціокультурними трансформаціями в Україні. Насамперед це проявляється у тому, що процес самовизначення виступає важливим механізмом і одночасно показником становлення суб'єктності досліджуваної соціально-демографічної групи.

Розглядаючи самовизначення особистості як вміння і здатність створювати власне життя, важливо зазначити, що головною рушійною силою цього процесу слід вважати (окрім безпосереднього впливу середовища) ціннісні орієнтації, цілі та завдання, які ставить перед собою індивід.

Самовизначення особистості молоді людини конкретизується також набуттям людиною певного соціального статусу та виробленням життєвої стратегії.

1. Балакірева О.М. Трансформація

ціннісних орієнтацій в українському суспільстві // *Український соціум: соціологічні дослідження та моніторинг соціальної політики*. – 2002. – №1. – С. 21 – 32.

2. Гериунский Б.С. *Философия образования XXI века*. – Москва: Совершенство, 1998. – 607 с.

3. Маслоу А. *Мотивация и личность*: Пер. с англ.. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.

4. Михальченко Н.И. *Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы?* – К.: Институт соціології НАНУ, 2001. – 440 с.

5. *Новая философская энциклопедия. В 4-х томах. Том второй: Е-М*. – Москва: "Мысль", 2001. – 635 с.

6. Скотний В.Г. *Раціональне та ірраціональне в науці й освіті*. – Київ – Дрогобич: Коло, 2003. – 288 с.

7. *Філософський енциклопедичний словник / Національна Академія наук України. Інститут філософії імені Г.Сковороди*. – К.: Абрис, 2002. – С. 562 – 563.

8. Ярошевець В.І. *Людина в системі пізнання*. – К.: Педагогіка, 1996. – 208 с.

Тетяна Завгородня, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри історії педагогіки
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

СВОБОДА ВИБОРУ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті на основі емпіричних матеріалів розглядається проблема виховання відповідальності при умові надання особистості свободи вибору. Визначено основні показники рівня сформованості відповідальності у студентів в умовах свободи вибору, але відповідно до наявних у суспільстві вимог, порядків, законів, спрямованості на інтереси соціального прогресу.

Постановка проблеми. У сучасній соціокультурній ситуації все виразніше вимальовується необхідність для людини основоположних ціннісних орієнтирів у процесі її розвитку та діяльності, що потребує відповідального, критично вивіреного її ставлення до себе. Отже, зростаюча свобода вибору, можливість вільно обирати "адресата своєї онтологічної причетності", дозволяє людині конституювати себе "як суб'єкта моральної відповідальності, обов'язку і любові" [6, 571]. Одночасно це вимагає посилення уваги до виховання відповідальності особистості.

Прикладом формування цієї риси людини поряд з совістю, скромністю і обов'язковістю є вся система виховання В. Сухомлинського.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні у вітчизняній моделі професійно-педагогічної підготовки виникла, як зазначає І. Зязюн, необхідність перестановки акценту зі знань спеціаліста на його людські, особистісні якості, що постають водночас і як цілі, і як засіб його підготовки до майбутньої професійної діяльності. А, як відомо, якості людини є опредмеченням її цінностей. Однак мало знати моральні кодекси, правила поведінки, необхідно мати сформовані